

С. Б. Кураш

Установа адукацыі «Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна», кафедра беларускай і рускай філалогіі

МЕТАФАРЫЗАВАНЫ ФРАГМЕНТ У СТРУКТУРЫ ПАЭТЫЧНАГА ТВОРА: КАНТЭКСТНЫ АНАЛІЗ

Тексты белорусской поэзии XX века, в которых метафора функционирует в роли одного из ключевых элементов, рассматриваются в данной статье с точки зрения возможных способов соотношения их метафоричных и неметафоричных фрагментов.

The texts of Belarusian poetry of the XX century, in which the metaphor operates as one of the key elements discussed in this article from the point of view of possible ways of their metaphorical and non-metaphorical fragments.

Ключевые слова: поэтический текст, метафора, текстовый фрагмент, структура текста, смысловые отношения, белорусский язык.

Key words: poetic text, a metaphor, a text fragment, the text structure, a semantic relations, Belarusian.

Функцыянуючы ў мастацкім тэксе, метафара, з аднаго боку, набывае статус аднаго з канструктыўных тэкставых элементаў, а з другога, надае тэксту ўласцівасць метафарычнасці, пад якой разумеецца «вынік семантыка-стылістычнага ўзаемадзеяння асобнай метафары, параўнання ці іншага тропу, які мае якасць метафарычнасці, са структурай тэксту і рознаўзроўневымі элементамі гэтай структуры» [1, с. 17]. Зразумела, што гэты «вынік» – велічыня не канстантная; ён можа быць у розных выпадках вельмі розным.

У даследаваннях па лінгвапаэтыцы адзначалася, што ў залежнасці ад спецыфікі выкарыстання метафары ў якасці канструктыўнага элемента тэксту можа будавацца класіфікацыя саміх паэтычных тэкстаў. Прапаноўваліся і агульныя рысы такой класіфікацыі. У прыватнасці, В.А. Маслава адзначае: «Выкарыстанне здавалася б падобных метафар, але ў розных тэкстах, стварае тэксты розных тыпаў, якія можна класіфікаваць у залежнасці ад выкарыстання ў іх метафары: ёсць паэтычныя тэксты..., дзе пераважаюць словы ў прамых значэннях, на фоне якіх выдзяляюцца рэдкія метафары; а ў іншых тэкстах, насупраць, пераважаюць метафары, а на іх фоне назіраюцца рэдкія ўкрапіны слоў у прамых значэннях. Гэта два полюсы, паміж якімі знаходзяцца астатнія паэтычныя тэксты» [2, с. 74–75].

Прымаючы згаданае палажэнне як зыходнае для далейшых назіранняў, зробім толькі ўдакладненне адносна “полюсаў”. Калі з першым усё адносна зразумела, то пад другім мы разумеем не тэксты з перавагай метафар над словамі ў прамых значэннях, а такія тэксты, у якіх метафара функцыянуе ў якасці структурна-сэнсавай асновы, спосабу тэкстаўтварэння, калі межы тэксту супадаюць з межамі тропу. У адносінах да такіх мастацкіх, і ў першую чаргу, паэтычных тэкстаў у спецыяльнай літаратуры прыняты тэрмін “тэкст-троп”, і як прыватная яго праява – “тэкст-метафара” (М. Новікава, Б. Іванюк, Н. Кузьміна, А. Равуцкі і інш.).

Тэкстаў прамежкавай групы, што змяшчаюцца паміж названымі “двума полюсамі” і ў якіх метафара функцыянуе ў ролі аднаго з ключавых тэкставых элементаў, як паказваюць назіранні, большасць. На іх і спынімся больш падрабязна.

У выпадку лакалізацыі ў тэкставым фрагменце (або «раскіданасці» па тэксце) метафара можа рэалізоўваць адну з цэнтральных ці нават цэнтральную мікратэму тэксту, уступаючы ў самыя шчыльныя вобразна-тэматычныя, лексіка-семантычныя і канцэптuallyныя сувязі з неметафарычнымі фрагментамі тэксту, якія яе агортваюць. Гэты спосаб функцыянавання метафары характэрны і для тэкстаў вялікага аб’ёму (празаічных твораў, паэм і да т.п.), дзе часта ёсць не адзін, а некалькі вобразна-метафарычных фрагментаў, якія ўзаемадзейнічаюць паміж сабой дыстантна, рэалізуюць

пры гэтым адну з мікратэм тэксту і такім чынам ўключаюцца у лік фактараў тэкстаўтварэння як сродкі забеспячэння цэласнасці і звязнасці тэксту.

Зробім спробу выявіць асноўныя тыпы сэнсавых адносін, якія ўзнікаюць паміж метафарызаванымі фрагментамі паэтычных тэкстаў (МФПТ) і нэметафарызаванымі фрагментамі паэтычных тэкстаў (НМФПТ), што кантактна ўзаемадзеіваюць у кантэксце вершаванага цэлага. У дадзеным выпадку намі разглядаецца найбольш характэрная (па назіраннях М. Новікавай) пазіцыя МФПТ – постпазіцыя ў адносінах да НМФПТ. Пры гэтым для аналізу былі адабраны такія прыклады тэкстаў, у якіх трапеічная і нетрапеічная зоны аддзяляюцца адна ад адной даволі выразна, а мяжа паміж імі экспліцытна ці імпліцытна маркіравана.

Аналіз матэрыялу паказаў, што паміж дэнататыўным зместам НМФПТ і наступным МФПТ могуць існаваць некалькі тыпаў сэнсавых адносін.

1. Адносіны канцэптуальнай аналогіі паміж дэнататыўнымі сферамі НМФПТ і МФПТ. Параўн.: *Вятры і дождж — такая блытаніна, / Нібы вясна забыла каляндар* (А. Пысін). Або: *І поўня / на воблака ўскрайку / Святлее над ночы мазутам / Так, быццам / у ноч гэту ўкраўся / Твой, Поўнач, лазутчык* (У Някляеў). Маркерамі мяжы паміж метафарай і даметафарычным кантэкстам звычайна выступае вобразнае параўнанне, якое ўводзіцца параўнальным злучнікам ці функцыянальна эквівалентнымі сродкамі.

2. Адносіны канцэптуальнага перакадзіравання дэнататыўнай сферы НМФПТ у дэнататыўную сферу МФПТ маюць месца ў выпадку мадэлявання імі не розных падобных сітуацый, а той жа самай, прычым МФПТ уяўляе сабой індывідуальна-аўтарскую мадэль сітуацыі, прадстаўленай у НМФПТ. Параўн.: *Бор шумеў, навяваў зводны сон, / А ў ім ціха гул раздаваўся, — / Гэта ў небе лясуі калыхаўся / На вяршынях вялізных сасон. / Яму месяці маркотны свяціў, / Падымалі крыжы ў неба елі, — / І ў сіняй нябеснай купелі / Душу дзікую ён ахрысціў* (М. Багдановіч, «Хрэсьбіны лесуна»). Як бачым, канектарам (і адначасова маркерам мяжы) НМФПТ і МФПТ выступае займеннік *гэта*, які змяшчае ў сабе ўсю семантыку папярэдняга кантэксту і – адпаведна – абумоўлівае мадэльна-інтэрпрэтыўны статус наступнага кантэксту.

3. Адносіны сэнсавага кантрасту паміж зместам НМФПТ і МФПТ. У якасці прыкладу можна прывесці ўрывак з верша “Памёр чалавек” В. Шніпа: *Ідзе гадзіннік — / Цік-так, цік-тук... / А мне думаецца — / Няўмольны час / Забівае дзверы / У наша мінулае* (В. Шніп). Вылучаны межавы маркер НМФПТ і МФПТ у прыведзеным прыкладзе, як бачым, сігналізуе пра пераход да канцэптуальна кантрастнага зместу.

4. Плаўны сэнсавы пераход ад дэнататыўнай сферы НМФПТ да дэнататыўнага плану МФПТ (і/або наадварот). Прыкладам падобнай

арганізацыі тэксту можа з'яўляцца, у прыватнасці, наступны верш: *Усё навыврост* для дзіцяці: / *Тая кашуля, што маці* / *Шые па форме марской,* / *Бел ай абносіць каймой;* / *Лыжка сапраўдная, міска;* / *Ложак, што зменіць калыску;* / *Сцежка, што выведзе з дому* / *На шлях — покуль што незнаёмы,* / *Далі, якія ён пройдзе,* / *Доля, якую ён знойдзе* / *Ў нашай вялікай Радзіме.* / *Нават уласнае імя,* / *Каторым яго назвалі,* / *У загсе навыврост запісалі:* / *Там ён над імем дарослым* / *З першага дня ў жыцці.* / *Светлым надзелены лёсам,* / *Нашчадак,* / *Вялікі расці.* (А. Пысін, “Навыврост”). Як бачым, мяжа тут фактычна не маркіравана: пераход ад узуальна ўжытых і спалучаных лексем да аказіянальнай сінтагматыкі адбываецца нечакана, у адным аднародным ланцугу: *навыврост кашуля, лыжка, міска, ложак, сцежка, уласнае імя...*

5. Апасродкаваная асацыятыўная апора метафары на дэнатасферу НМФПТ. Параўн.: *Як доўга не было дажджу!* / *Як доўга не было кахання!* / *У неба з-пад рукі гляджу,* / *Стаміўся позірк ад чакання.* / *Мо сінявокай хмары цень* / *Да траў паніклых дакранецца?..* / *І згіне мой спякотны дзень:* / *Пачуццям шумны дождж пральецца!* (Л. Сільнова); *Паэт і фізік-атамнік* у нечым / *Усё-такі падобны між сабою.* / *Душа паэта – то ж рэактар вечны,* / *Што выпраменьвае часціцы болю* / *І сотні тысяч сэрцаў чалавечых* / *Бамбардзіруе імі без адбою,* / *Каб шляхам ядзернага расшчэплення* / *Прывесці ў рух энергію сумлення* (Н. Гілевіч); *Перапаўненне прыносіць страты.* / *Стукоча часта, стукоча рэдка* / *Аб рэбры сэрца, нібы аб краты.* / *Турмою стала грудная клетка* (П. Макаль); *Рухавічок туркоча.* / *Усе пайшлі ў кіно.* / *Да самае паўночы* / *Экранам мне — акно* (А. Пысін). Як і ў папярэднім выпадку, тут мы маем справу з імпліцыраванай (умоўнай) мяжой НМФПТ і МФПТ.

Такім чынам, метафарычнасць паэтычнага тэксту – феномен вельмі шматмерны і разнастайны. Яна адкрывае сябе розным ракурсам разгляду, найболей распрацаваны з якіх – метафарызацыя на ўзроўні лексем, словазлучэнняў. Разам з тым, трапляючы ў тэкст, метафара становіцца фігурантам адначасова ўсіх яго ўзроўняў, усіх пластоў яго моўнай фактуры, у тым ліку дэнататыўнага ўзроўню. У гэтых адносінах роля метафары ў структуры паэтычнага тэксту выяўляецца не на ўзроўні асобных лексем, а на ўзроўні глыбінных структур (сэнсавых, канцэптуальных, асацыятыўных), якія ахопліваюць больш значныя па працягласці фрагменты тэксту, чым слова. Пры гэтым, як можна было пераканацца, вобразны сэнс метафары ірадыіруе ў бліжэйшае кантэкстнае асяроддзе, якое, у сваю чаргу, «адцяняе» функцыянальную нагрузку тропы ў кантэксте мастацкага цэлага.

Літаратура

1. Ольховиков, Д. Б. Лингвистическая характеристика и функции метафоричности текста : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Д. Б. Ольховиков. – М., 1987. – 273 с.
2. Маслова, В. А. Филологический анализ художественного текста : учеб. пособие / В. А. Маслова. – Минск : Універсітэцкае, 2000. – 173 с.